

„ЛИТЕРАТУРАТА НА ВТОРАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА.

ПЪРВА ЧАСТ: ЛИТЕРАТУРАТА НА XIII ВЕК“
ОТ ПРОФ. Д-Р ЕМИЛ ГЕОРГИЕВ
С., Издателство на БАН, 1977. 290 с.

Българската литературна историография, привлечена от блясъка на двата периода на разцвет на средновековната българска литература (IX—X и XIV в.), все още остава длъжница на по-„скромните“, не така богати на ярки имена периоди: византийското робство и особено периода от края на XII до началото на XIV в. Вторият период, който за краткост обикновено се обединява под названието „литература на тринадесетото столетие“, в общите курсове по история на старобългарската литература¹ се отминава с една обобщителна глава, в която се говори за съживяването на литературния живот след византийското владичество, споменават се имената на неколцина преписвачи на богослужебни книги, изреждат се заглавията и се прави кратка характеристика на няколко по-значителни сборника (напр. Берлинския) и малко повече се задържа вниманието на 2—3 оригинални произведения (Разказа за възстановяването на българската патриархия, Разказа за зograфските мъченици). В отделни лекции, статии и пр. се е изтъквало, че литературата на XIII столетие подготвя втория разцвет на българската книжнина и култура през XIV в. (втората му половина), но по-концептивно очертаване на мястото му в литературния процес не намираме. Поради това новата книга на проф. Емил Георгиев, посветена изцяло на този слабопроучен век от нашата литературна история, още със самото си заглавие привлича вниманието както на специалистите, така и на по-широк кръг от почитатели на нашата средновековна словесност. И все пак тя е предназначена на първо място за специалистите и това ни задължава да я разглеждаме от съответния зрителен ъгъл.

След един кратък увод, изясняващ мястото на двете части на настоящата книга (излязлата и предстоящата) в цялостната поредица от изследвания на автора, поставил си задачата да обхване целия развой

на средновековната българска литература, идва въстъплението към разглеждания том. Авторът очертава в едри шрихи характера на епохата, след което изтъква, че „обект на нашето литературно-историческо изследване“ са „големите истини за хората и живота, за борбите и развитието, за писателите и книгите от миналото“ (с. 14).

Първият раздел е омасловен „Държавно-политическото строителство в литературата на XIII век“. Авторът съвсем уместно се спира на документалната — а в Средновековието тя винаги е художествено-документална — литература на епохата, която досега не е била предмет на по-обстоятелствен анализ от литературоведска гледна точка, макар мимоходом да е била отбелязвана необходимостта от включването и в литературната история. Разгледани са преписката на цар Калоян с папа Иннокентий III, Бориловият синодик, някои надписи и грамоти. Отделни подглави са посветени на Яков Светослав и книжовника Йоан Драгослав, както и на Димитър Хоматин. Далена е достатъчно пълна — по отношение на обхват на материала — картина на този раздел от книжовния живот през XIII в. Очертани са образите на Калоян, Иван Асен II и други „държавни мъже“, посегнали към перото в името на укрепването на освободената от чуждо владичество държава. Изтъкнато е повишеното самочувствие на някои висши сановници (севастократор Калоян, Яков Светослав), отразено в лаконичния, но красноречив език на такива кратки жанрове като ктиторския надпис и писмото. И ако можем да съжаляваме за нещо, то е, че авторът не се е спрял повече на стилистичните особености на тази литература, на „литературното“ в документа, на жанровите канони, които присъствуват и тук; както и в цялата средновековна литература. А това би било интересно, тъй като би ни дало възможност да проследим как по-късно от документалната литература някои стилистични клишеета проникват и в художествената (напр. преписката между цар Петър и Иван Рилски в Евтимиевото житие на рилския светец).

Вторият раздел е посветен на книжовната традиция в църковно-религиозната сфера през XIII в. На първо място са разгледани книжовниците, чиито образи плахо надничат от старите пергаменти, опазили най-често само името на преписвача и по изключение —

¹ Вж. П. Динеков. Стара българска литература. Ч. II. С., 1953; История на българската литература в 4 тома. Т. I. С., БАН, 1962.

мястото, където е работил. Авторът, воден от благородната амбиция да обогати историята на литературата ни от тази епоха с повече имена, да я изведе от дебрите на анонимността, посвещава отделни очерци, на места пределно кратки (по липса на повече данни), на всичките тези тринадесетина преписвачи на библейски и богослужебни книги. И ако това е оправдано, тъй като литературната история по традиция се интересува преди всичко от личностното начало, макар и в случая то да е отразено в скромния облик на преписвача, то втората част на този раздел, където се разглеждат паметници, чиито преписвачи не са известни, вече излиза извън рамките на литературно-историческия жанр и се доближава по характер до един каталог на българската ръкописна книга от XIII в. Особено такива кратки бележки като тези за Зографското и Норовското евангелие (с. 111), Зографския апостол (с. 118), Григоровичевия и Норовия псалтир (с. 119), Шафариковия и Копитаровия триод (с. 125—126) карат читателя да забрави, че има пред себе си литературна история и го потапят в атмосферата на библиотечния каталог. Вярно е, че литературата на XIII век (и не само тя!) се нуждае от такъв един каталог,² но той е само необходим подготовителен етап за осмислянето на литературно-историческия процес. При това и към двете части на този раздел могат да се направят допълнения. Без да се впускам в подробности, ще посоча само, че в първата част, сред имената на книжовниците от XIII в., трябва да заема своето място и йеромонах Макарий, преписал през втората половина на XIII в. едно четирие-евангелие, българска редакция, съхранявано в Националната библиотека в Атина под № 1796 (приписката на Макарий се намира на л. 208а).³ Редица паметници — както по цялостно, така и фрагменти, каквито също са застъпени в разглеждания труд — могат да бъдат добавени и към втората част. И тяхното количество ще расте в процеса на запознаването с все още неописани ръкописни сборки.⁴ Но не това е същественото. Новите

открития, както показва практиката, обогатяват и ще обогатяват представите ни главно в количествено отношение, без да внасят съществени промени в качеството на картината на литературния живот от XIII в. А литературната история се интересува именно от качеството, от основните черти и насоки в литературния процес. По наше мнение известният засега материал, прецизно сумиран от проф. Емил Георгиев, дава възможност именно за един качествен, концептивен поглед върху явленията, който да си служи с по-ярките примери, без да се впуска в рисковани увлечения по фактологията, която винаги застрашава да остане негълна. В едно евентуално бъдещо издание на разглежданата книга споменатият материал би било по-уместно да се прекомпозира, вниманието да се съсредоточи към очертаване на *книжовните средища*, към разкриване особено-стите на *приписката като жанр* със свои правила и стилови особености, към промените в *оформлението на ръкописната книга* през XIII в., по-обстойно да се разгледа въпросът за *новите преводи и редакции* на богослужебните книги (на който сега са отделени само 4 страници). Така именно библейската и традиционната богослужебна литература, които по принцип са неизменни през цялото Средновековие и имат наднационален характер, ще получат своето място в литературната история на нашия XIII век.

Особен интерес буди третият раздел, посветен на българските образи в химографията и агиографията (трудно ни е да се съгласим с употребяваната от автора форма „агиография“) на XIII в. Именно в тази сфера тринадесетото столетие най-добре изпъква като подготовко, като натрупване на нов тематичен материал за втория разцвет на българската литература през следващия век, изразил се преди всичко в областта на художествения стил. Колкото и да е парадоксално, XIII в.⁵ е много по-богат на нововъведени образи в оригиналната българска химография и агиография, отколкото XIV в., века на разцвета. (Проложните жития например, възникнали през XIII в., са основата, върху която се гради творчеството на Патриарх Евтимий.) Разглежданият раздел се открива с очерк за книжовника Драган и съставения от него миней (трефологий). Авторът правилно подчертава, че „тоя писател има право на значително място в българската литература на XIII в.“ (с. 132). Под отделно заглавие е разгледан и книжовникът Добриан. Но ако за тези двама книжовници и техните миней има основания да се говори самостоятелно, то по-нататък е проявена известна непоследователност. Едни служби и жития на български светци са разглеждани чрез представяне на съответния паметник (с. 148—158: „Текстове без авторски имена“), а други са обособени като самостоятелни заглавия („Житие на Климент Римски“, „Иван Рилски в химографията на XIII в.“, „Гаврил Лесовски, Прохор

² Засега нуждата от него само частично се запълва от каталога на изложбата „Българската ръкописна книга X—XVIII в.“ (1976). Изготвянето на пълен каталог е залегнало в планове на Археографската комисия при НБКМ.

³ Сведенията за славянските ръкописи в Атинската библиотека и за славянските материали в някои гръцки ръкописи са подготвени за печат.

⁴ Непознати ръкописи и фрагменти от XIII в. има например в сбирката на М. Погодин (описана от Кл. Иванова, описът е предаден за печат), в неописаната част от сбирката на Пловдивската народна библиотека (срв. Кр. Станчев. Ръкописни фрагменти от XIII в. в Пловдивската народна библиотека — Език и литература, 1975 кн. 1) и др.

Пчински и Йоаким Осоговски в химнографията и хагиографията на XIII в.“ (т. н.). Разделът като цяло би спечелил, ако се прекомпозира така, че в една глава да се разгледа наследството от по-старите периоди, отразено в паметниците от XIII в. (жития и служби на Кирил и Методий, Климент Римски и др.), а в друга — да се очертае новото, оригиналното, което внася в химнографията и агиографията самият XIII в. Особено внимание — както сам по себе си, така и с оглед ролята му за развитието на житийната литература през XIV в. — заслужава цикълът от проложни жития и пролози за пренасянния на мощи, възникнал през XIII в. Със своите общи стилови белези, с общността на прокараните тенденции житията от този цикъл свидетелствуват за съществуването на определена концепция при създаването на новите и редактирането на старите произведения, което дава основание да се заговори за Търновска агиографска школа през XIII в., предхождаща Евтимиевата школа. Но този момент остава незагаснал в работата на автора. Впрочем дори и да приемем сегашното разположение на материала в този раздел, трябва да се изтъкне недостатъчната пълнота при разглеждането на някои произведения, особено на цикъла от жития и служби на Гаврил, Прохор и Йоаким. Буди недоумение и разделянето на службата, житието и разказа за пренасяне мощите на св. Петка Търновска (Параскева Епиватска), при положение, че житие, служба и похвала (вероятно се има пред вид Василковото житие) са били преведени едновременно като цикъл, допълнен от преводача с разказ за пренасянето на мощите в Търново. Последното събитие между прочем се отнася към 1230—1231 година и е странно защо на с. 143 и 169 е посочена годината 1221. Разделът завършва с кратки бележки за един препис на Пролога от XIII в., върху които неоснователно стои заглавие „Славянският пролог от XIII в.“, тъй като именно в разглеждания пролог славянски материал почти не е застъпен. Въпросът за проникването на пролога сред славяните и за обогатяването му със славянски произведения наистина е много важен, но той изисква значително по-обстойно и на друга основа разглеждане.

Разделът „Към по-широки духовни интереси“ започва с глава, озаглавена „Старобългарската литературна класика в книжовната продукция на XIII в.“. „Класиката“ в същност е представена с две произведения — Климентовото Похвално слово за Кирил и Шестодневна на Иоан Екзарх. Според нас именно тук биха могли да се отнесат и разглежданите в предната глава служби на Кирил и Методий, житието на Климент Римски и пр. Така по-реелефно биха се очертали както оригиналната продукция на XIII в., така и решенията на литературата от епохата на Първата българска държава. Значително място в този раздел е отделено на Берлинския

сборник, един от значителните паметници на епохата. Съгласявайки се с автора, че този сборник, „от една страна, продължава традициите от миналото, а, от друга страна, отваря врати към по-нататъшното литературно развитие“ и че той свидетелства за „едно онародняване на литературата“ (с. 236), трябва все пак да отбележим, че като цяло Берлинският сборник е по-скоро една ретроспективна антология на литературни творби, възникнали през IX—XII в., отколкото „фокус“ на „литературната дейност на XIII в.“ (с. 236). В тази връзка трябва да отбележим и изказаното мнение, което почива на солидни основания, че преписката на Храбровото сказание, поместена в сборника, е възникнала по време на византийското робство.⁵ Авторът я отнася към епохата от XIII в., без да привежда доказателства за това.

Последният раздел на разглежданата книга е озаглавен „Народната съдба в литературата на XIII в.“. На първо място в него е поставена Солунската легенда, която авторът отнася към края на XII в., но отново, без да привежда доказателства за това, и то при положение, че съществува мнение, което не е лишено от основания, че тя е дело на български книжовник от епохата на византийското владичество.⁶ Най-голямо място в този раздел е отделено на Пандех и неговото „Пророческо сказание“ и на сборника на поп Василий Драгол, в който е поместено то. Това е и един от най-съществението приноси моменти на книгата, тъй като в нашата научна литература на сборника и конкретно на Пандех досега не е обръщано внимание. След като се спира и на Сказанието за Сивила, авторът завършва с един очерк за известния „Разказ за зографските мъчиици“, чието място според нас е по-скоро редом с агиографските паметници от епохата, към които както жанрово, така и по основната си насока се отнася това произведение.

Казаното за някои от разделите би могло да се повтори и за книгата като цяло. При едно бъдещо ново издание тя би трябвало да се прекомпозира, да се уплътни историко-литературната концепция, като се изведат на преден план същностните явления и процеси и се проследят в тяхната връзка с традицията и с тенденциите на литературното развитие, водещи към следващия, четирнадесети век. Проявеното на места увлечение по предаване съдържанието на някои произведения би могло да отстъпи място на един поразширен анализ на стила (в широкия смисъл

⁵ Вж. Н. Драгова. Втората апология на българската книга и нейните извори. — В: Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. С., 1969.

⁶ Срв. напр. История на българската литература в 4 тома. Т. I. С., 1962, с. 249—251.

на термина), на по-ярко изявяване на художествената специфика на разглежданите произведения. Всичко това, разбира се, не означава, че се подценява приносът на книгата към осветляването на литературното ни развитие през XIII в. Със систематизирания фактически материал, с въвеждането на ред нови имена и произведения, със самото поставяне на проблема в такъв мащаб новата книга на проф. Емил Георгиев е една значителна крачка напред в очертаването на цялостния литературен процес в средновековна България, в стесняването на белите петна в нашата литературна история. И ако си позволим малко повече критични бележки, то е, защото изхождаме от висотата на научното ниво, проявено от автора в най-добрите му трудове върху старобългарската литература, които познаваме добре и високо ценим.

Красимир Станчев

**„ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ
ИТАЛИАНСКОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ“ ОТ
МИХАИЛ АЛПАТОВ**

М., изд. „Искусство“, 1977

„Изкуството на Възраждането беше свързано с епохата, дишаше въздуха на своето време, но гражданския си дълг то изпълни не с това, че съхрани за потомствата облика на съвременниците си и техния живот. Картините на италианските майстори дават помалко в качеството си на нагледно пособие по история, отколкото всеки съвременен документален филм. В това отношение Данте послужи за пример на близките потомства. В поемата си той даде отговор на всичко, което оставало безотвечно в земния живот на човека. Той намери неговото място в световната йерархическа пирамида на всичко, което ставало по земята, като поет боговъдъхновен той извърши висшия справедлив съд над всичко, което нарушавало този порядък. Италианското изкуство беше не просто двойник на света, а по-скоро отливка, в която на всяка изпъкналост на оригинала съответствуваша вдлъбнатина, почти огледален отблясък, но такъв, в който се изглаждат всички неравности, всички дефекти и се получава красота и съвършенство. Светът, който в действителността мъчил човека със своята необяснима безсмисленост и безпорядъчност, в картините на възрожденските майстори изпква като нещо подредено, уравновесено, съизмерено на небесната хармония. Италианското изкуство от епохата на Възраждането се разгръща пред нашия поглед като прекрасно зрелище, като грандиозна мистерия, в която персонажи, легенди, категории, умозрения, понятия на епохата разиграват удивителна пиеса. В това зрелище има пленителна чувственост

на земното и заедно с него нещо от непостижимостта на идеала.“

В този цитат от труда на съветския изкуствовед Михаил Алпатов съзираме популярните илеи за Ренесанса, популярни, разбира се, в научния свят, не в христоматийните представи, където Ренесансът е реализъм, земност, близост до преките възжеления на освободения от средновековните догми човек. Те са научно безспорни в своята популярност и никой не ги оспорва. Но в същност не те залягат в основата на този труд, а тяхната дълбочина, техните неочаквани разновидности.¹

„Художествени проблеми на Италианското възрождане“ не е книга на конструктите и модели. Жанрът ѝ отговаря на заглавието, тя сумира наблюдения, които може, така да се каже, да стигнат до плюс или минус безкрайност, не се ограничават от една моделно-конструктивна тема. Така, както едно заглавие от рода на „В света на...“ „Проблеми на творчеството на...“ предлага по вероятност безкрайно съчинение. Но по-прецизираният поглед, особено на специалист, без затруднение ще открие онова, което привидно не е цел на труда, не е изведено на върха на теоретическа пирамида от размишления. Та в крайна сметка ще схване не само пристрастната, в смисъл лична позиция на автора, но и неговия патос: маскираните или открито проявени възторзи от пределните нововъведения на ренесансовата култура и смут от не по-малките успоредни загуби. Алпатов е от критиците, които най-малко се поддадоха на повсеместното безкритично отношение към Ренесанса. (Нали Д. Хай нарече Ренесанса епоха, пострадала повече от всички други от стереотипни тълкувания.) Изследванията му издават мисъл, ясна за реалните стойности на Възраждането. В настоящия труд Алпатов не е спестил на читателите и колегите си обобщаващия критицизъм спрямо ред принципи на това изкуство, както и частни оценки за творци, чиито имена станаха сигнал в съзнанието ни за безкритичност.

В христоматийните представи Ботичели е един от типичните представители на кватроцентото, тясно свързан с прочутия Фло-

¹ Алпатов не е учен, който ще те остави равнодушен. Познавач в тънкости на историята на изкуството (автор на популярна многотомна серия История на изкуството, която се издава в много страни, включително у нас), специално на Италианския ренесанс и руското Средновековие, той не е далеч от амбицията да изненадва. Неговите постановки не са на всяка цена оригинални, но част от тях не се побира в познати рамки. Върху примера с Възраждането, обект на труда му, ще покажем и това. Този голям и прекрасно оформен труд има предимството да разработва концепции след десетилетия общуване с ренесансовото изкуство, след трудове, проучвания и популярни работи.